

БОРТНИЧУК О. М., ПАСТУШЕНКО Л. П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ФРАЗЕОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ І НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС (на матеріалі англійської мови)

У статті розглядаються питання словотворення сучасної англійської мови, аналізуються шляхи та способи поповнення лексичного фонду новими словами. Особлива увага приділяється дослідженню найбільш активних методів словотворення, а саме, словоскладанню та телескопії.

Ключові слова: словотворення, неологізм, інновація, словоскладання, скорочення, телескопія.

В статье рассматриваются вопросы словообразования современного английского языка, анализируются пути и методы пополнения лексического фонда новыми словами. Особое внимание уделяется исследованию наиболее активных методов словообразования, а именно, словосложению и телескопии.

Ключевые слова: словообразование, неологизм, инновация, словосложение, сокращение, телескопия.

The article deals with the problems of word-formation in modern English and ways and means of replenishing the English vocabulary with new words. A particular attention is paid to the most active ways of coining new lexical units, namely, compounding and blending.

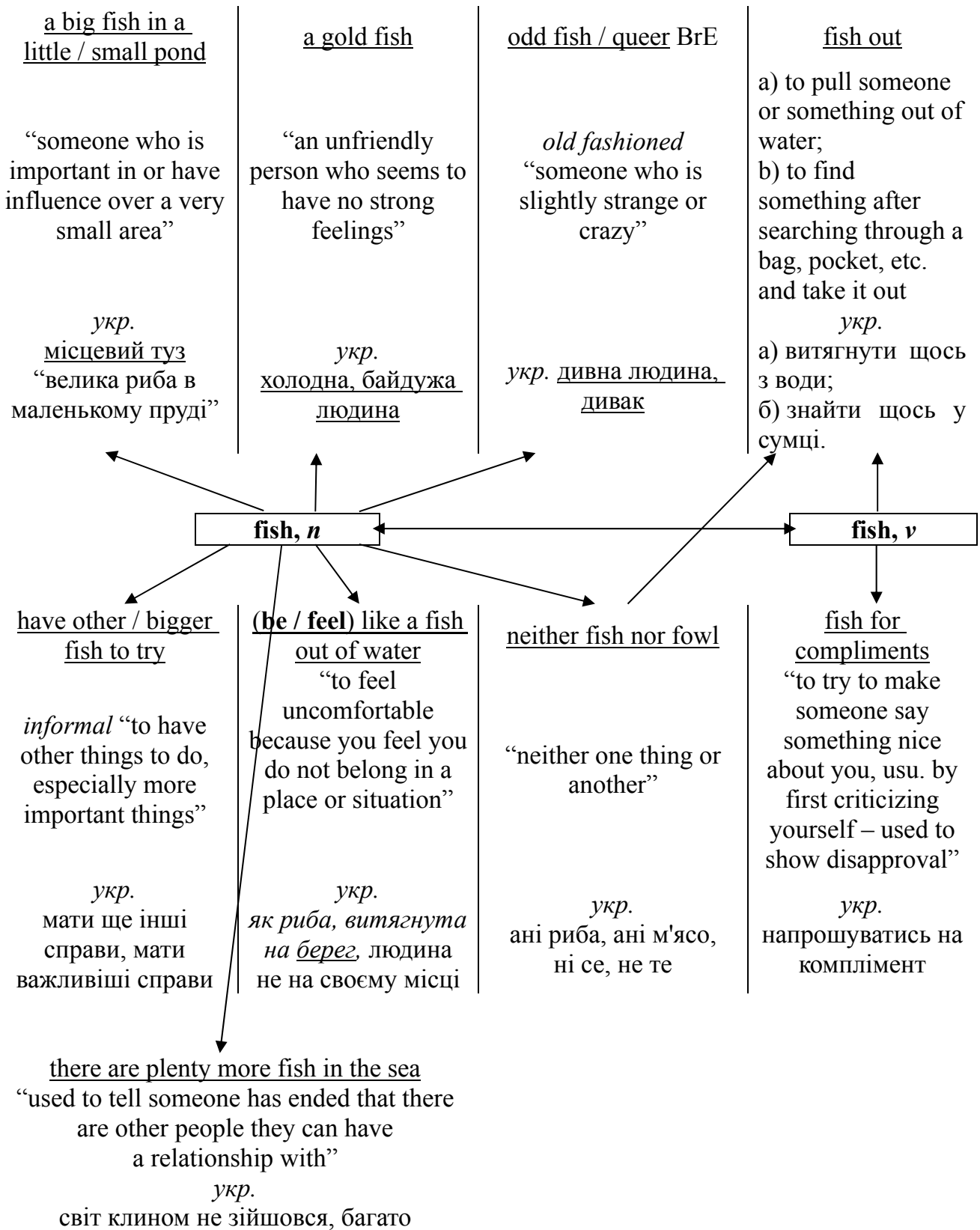
Key words: word-formation, neologism, innovation, compounding, shortening, blending.

Дослідження фразеологічного фонду мови на сучасному етапі виходить за межі традиційних системних семантичних і етимологічних студій. Для мовознавства кінця ХХ століття притаманним є розвиток маргінальних галузей, пов'язаних із залученням до сфери лінгвістичних інтересів даних інших наук. Глобальним напрямком залишається дослідження шляхів і методів концептуалізації мовної картини світу, здатності певного етносу “закарбовувати” своє ставлення до явищ, пов'язаних із поведінкою цього етносу і перетворювати їх у мовні стереотипи, відтворені у фразеологічній системі мови. Фразеологічний склад мови є лінгвосеміотичним феноменом, що формує особливу “підмову”, в якій “в усталеній формі зберігається і транслюються уявлення етносу про світ, культурну й історико-міфологічну інтеріоризацію дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду народу” [1:11]. Традиційні методи дослідження фразеологічних одиниць були спрямовані на розкриття існуючих парадигматичних і синтагматичних зв'язків як у межах фразеологічної підсистеми, так і з іншими одиницями мовної ієрархії. В той час, як комунікативні потреби

вимагають вилучення фразеологічних одиниць із свідомості мовця у вигляді готових блоків, що мають заповнити певні ніші у відповідності до стереотипів культурно-національного світобачення і розуміння світу [2:9]. Фразеологізми як одиниці вторинної номінації додають процесу комунікації цілу низку додаткових смислів і етнокультурних особливостей, наповнюючи висловлювання мовців різноманітними емоційно-експресивними відтінками.

Використання фразеологізмів у художньому дискурсі є дуже важливим об'єктом лінгвістичних студій. Тобто, художній дискурс доцільно використовувати в навчальному процесі в якості джерела розширення словникового запасу студентів, зорієнтувавши їх на розвиток навичок лінгвістичного аналізу, спрямованого на пошук стійких усталених словосполучень, фразових дієслів, фразеологічних одиниць. Вивчення особливостей їх використання в контексті, їх значень та українських еквівалентів. Слід зазначити, що саме такий підхід до засвоєння ідіоматичної лексики є найбільш ефективним, оскільки дефініції, що надають сучасні британські тлумачні словники, розкривають семантичну структуру цих одиниць, а український еквівалент дає можливість підвищити вірогідність їх довготривалого запам'ятовування студентами та подальшого ефективного використання в мовній комунікації, що дає їй невимушеності та природної експресивності. Таким чином, не менш важливим видається необхідність повернути увагу до практичного аспекту означених досліджень, пов'язаних із особливостями вживання фразеологізмів у різних комунікативних ситуаціях. Маючи на меті справити бажаний вплив на адресата фразеологізм є засобом передачі естетичних емоційних відтінків. При цьому особливо важливою є точність сприйняття не лише референціальних значень, а й культурних, національно-специфічних, історичних, психологічних та інших позамовних особливостей текстового повідомлення.

Іншим ефективним засобом засвоєння ідіоматичної лексики можна вважати утворення “фразеологічної” групи з ключовим словом або словами в ядрі, яку можна представити для полегшення запам'ятовування у вигляді “спайдограми”, що будується на трьох рівнях: перший рівень включає іменні словосполучення, другий рівень – дієслівні словосполучення, третій рівень – речення, тобто приказки та прислів'я.

Досліджуючи фразеологічні одиниці на сучасному етапі розвитку лінгвістичних студій, вчені зазвичай спираються на традиційні класифікаційні схеми, запропоновані академіком В. В. Виноградовим. Однак, вивчення фразеологічних одиниць (далі ФО) у складі загальноприйнятих лексико-граматичних груп вже не є самодостатнім і вичерпним, оскільки сучасна лінгвістична ситуація вимагає більш комплексного і різнобічного врахування як суто мовних, так і позалінгвальних факторів, прагматичних, дискурсивних чинників, особливостей комунікативного спілкування тощо. Так, наприклад, згідно дослідження R. Moon (1997), Cowie (1992) та інших слід виділити в окремому групі лексикалізовані словосполучення або лексичні фрази (“prefabricated routines”, prefabs [3:47], “ready-made (complex) units” [4], які визначаються як існуючі словосполучення, кліше, усталені лексико-граматичні словосполучення прямої номінації, що виконують певні дискурсивні функції, наприклад, *the point is, that reminds me, so to speak, in the first place* тощо. Власне кажучи, ці інституційні словосполучення слугують конвенційними засобами організації тексту або виконують певні дискурсивні функції.

Як свідчить Читра Фернандо [... :146] ідіоматичні вирази притаманні сфері літературного дискурсу і вживаються у публіцистичному стилі, академічному спілкуванні, художньому дискурсі тощо. Що ж підштовхує користувачів мовою вживати ідіоми? З одного боку, підкреслює Читра Фернандо, це ті оцінні обертони, що слугують для передачі інформації щодо теми дискурсу, фразеологічні одиниці різних рівнів, лексичні фрази, лексикалізовані словосполучення, які допомагають створити повну, логічно і семантично завершену картину висловлювання. З іншого боку, фразеологізми, окрім суто прагматичних функцій, допомагають підкреслити образність мислення, створити неповторне авторське бачення комунікативної ситуації, “розпалити уяву” і, таким чином, досягти неперевершеності (“to excel in meaning” [4:147]).

Оволодіння мовними компетенціями будь-якого рівня передбачає вільне вживання усталених словосполучень, які мають певну граматичну структуру і цілісне значення, тобто враховувати принцип ідіоматичності (the idiom principle) [5], який свідчить про

те, що "... a language user has available for him or her a large number of semi-preconstructed phrases that constitute single choices, even though they might appear to be analyzable into segments" [5:110–115]. І, дійсно, з точки зору психолінгвістики, людина опановує мову не як інвертарій окремих лексичних одиниць, а як певні, комунікативно умотимовані словосполучення, у тому числі і фразеологізовані, адже у процесі активного засвоєння будь-якої лексичної одиниці, наприклад, іменника *cat*, ми маємо пам'ятати про значення, вимову та граматичні особливості цієї лексичної одиниці (однина-множина; злічуваність-незлічуваність, вживання артикля тощо), сполучуваність прикметниками (напр., *domestic, wild, stray, short-haired, black* тощо), з дієсловами (модель *v + cat: to have / keep / seed / stroke a cat*, модель *v + V: hiss, purr, scratch, hunt, pounce* тощо), з іменниками (*cat + N: cat lover / food / phobia / nap*), а також її вживання у складі фразеологізмів (*to flight like cat and dog; to let the cat out of the bag* тощо). Звичайно, питання сполучуваності і вживання усталених виразів є найважливішими для і коректної комунікативної реалізації – ми маємо запам'ятати, що, наприклад, лексема *love* має сполучуваність з означеннями *deep* та *great*, а лексема *hatred* – лише з означенням *deep*; *bread* може бути *hard* і *fresh* а *meat* – *thought* і *tender*. З точки зору оволодіння мовними фразеологічними компетенціями, слід звернути увагу на кілька важливих аспектів.

По-перше, виникає питання про оптимальний корпус фразеологізмів, яким має оволодіти людина, що вивчає англійську мову. Визначити кількісні параметри вживання фразеологізмів в різних типах текстів допомагає статистичний частотний підхід і корпусна лінгвістика. Валідність тієї чи іншої ФО з точки зору комунікативної реалізації можливо ідентифікувати виходячи з досліджень, започаткованих Джоном Сінклером та з проекту COBUILD [5], які свідчать про прямопропорційну залежність важливості оволодіння певною ФО від кількісних параметрів її вживання. При цьому слід зауважити, що визначення необхідного для спілкування корпусу фразеологізмів є глобальним питанням, оскільки питома вага вживання фразових дієслів, словосполучень, усталених виразів та власне ідіом є різною. Крім того, суттєвою видається також необхідність дослідити особливості пасивного

оволодіння фразеологічним матеріалом (*memory storage*) і подальшим переходом до фази активного спілкування (*performance*). Не викликає сумніву той факт, що пасивне володіння лексико-фразеологічним матеріалом переважає, в той час, як набуття навичок автоматичного природнього вживання фразеологізму вимагає значних зусиль з огляду на ментальні особливості різних мовних спільнот. Так, наприклад, вживання фразових дієслів, семантика яких не є природньою і зрозумілою для вивчаючого англійською мову створює певний дискомфорт і труднощі, адже, за нашими спостереженнями, студенти радше вживатимуть лексичні одиниці прямої номінації, ніж фразові дієслова (пор., напр., *to explode – to go off, to interrupt – to break / cut in, to develop liking / to like sb – to take to sb, to respect sb – to look up to sb, to cancel sth – to call off* тощо). Опанування навичками адекватного вживання фразових дієслів у відповідних комунікативних ситуаціях свідчить про достатньо високий рівень мовної компетенції вивчаючого.

З іншого боку, створення певного базово необхідного для засвоєння корпусу фразеологізмів має відбуватися на засадах визначення їх частотності, типу комунікативної ситуації, семантичної прозорості і зрозумілості [3:61], чому сприяє інформація, відтворена у словниках COBUILD, яка допомагає визначити пріоритетність тих чи інших фразеологізмів у навчанні англійській мові. Так, наприклад, вживання таких фразеологізмів як *fed up, it's up to you, out of the blue* має більшу частотність вживання у порівнянні з такими виразами як *raining cats and dogs, sleep like a log, down in the dumps, tip of my tongue* [3:61].

Як зазначалося вище, фразеологічна номінація є потужним засобом передачі емоційності, аксіологічності, етнокультурних та соціально-історичних обертонів, якими не володіє жодний інший мовний засіб. Тому важливо також формувати і розвивати у студентів навички глибинної фразеологічної ідентифікації тобто, вміння встановити типи зв'язків, що відтворюють, з одного боку, форму фразеологічної одиниці, а з іншого – допомагають сприймати її як одиниці вторинної номінації, наприклад: *a piece of cake* “something very easy”, *to sit on the fence* “to avoid saying which side of an argument you support”, *a cold fish* “an unfriendly person who

seems to have no strong feelings”.

Не викликає сумнівів загальноприйняте визначення фразеологічної одиниці як багатокомпонентної синтаксичної конструкції, якій притаманне цілісність семантики. Водночас, сприйняття будь-якої іншомовної фразеологічної одиниці підсвідомо починається із сприйняття та ідентифікації прямого лексичного значення її компонентів, так, наприклад, фразеологічна одиниця *to break the ice* “*to make people feel more friendly and willing to talk to each other*” [6:178] “розпізнається” як одиниця вторинної номінації лише після того, як відбудеться встановлення прямих семантичних зв’язків першої понятійної сфери у межах конкретного контексту. Це, перш за все, стосується ідіоматичних усталених зрощень, які можуть сприйматися як такі, що належать до категорії звичайних і знайомих явищ життя (*to pull up one’s socks, a fat cat, to wear different hats, to scratch one’s head*), незвичайних і подекуди загадкових явищ і подій (*hen’s teeth, swan song, red herring*) або ж взагалі неіснуючих або уявних (*blue moon, to walk on air, to fly be on cloud nine*). Звичайно, мова лише відтворює образи реального світу, створює картини, що співставлені і, певним чином, дотичні до цього світу і слугують засобами передачі різноманітної інформації.

Тому, при утворенні вторинного значення у фразеологізмів важливою є ідентифікація предметної сфери та типу зв’язку, що ґрунтується на поєднанні двох концептів або концептосфер, одна з яких постачає власний знак фразеологізму на позначення фрагмента іншої сфери [1:23]: *a piece of cake*: концептосфера “їжа” – фразеологічне значення “щось надзвичайне просте і легке”; *to sit of the fence*: концептосфера “стан перебування у певному місці” – фразеологічне значення “притримуватися нейтралітету під час дискусії”; *a cold fish*: концептосфера “світ тварин, мешканців моря” – фразеологічне значення “байдужа людина”.

Окрім того, для фразеологічного масиву англійської мови важливим є також внутрішньоконцептуальний тип зв’язку, що відтворює семантичні дериваційні зв’язки фразеологічних одиниць у межах однієї концептосфери: *to go hot and cold*: “a) to experience sudden changes in the temperature of your body because you are ill; b) to suddenly feel very worried or frightened by something” [6:695];

on your last legs: “a) very tired; b) very ill and likely to die soon” [6:796] (концепт “людина”).

Удосконалення фразеологічної компетенції вивчаючих мову є важливим напрямком навчального процесу. Засвоєння і коректне вживання фразеологізмів різних груп має допомогти більш глибоко опанувати іноземну мову, користуватися нею як інструментом, що допомагає зближенню культур, менталітетів і взаєморозуміння представників різних спільнот. З іншого боку, теоретичні студії у царині фразеології, які включають, як традиційні системні напрямки дослідження фразеологічних одиниць, так і використання методів психолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвопрагматики тощо з метою багатовекторного їх аналізу теж мають бути спрямовані на досягнення суто практичних цілей, а саме: проведення зіставного аналізу із залученням одиниць мови перекладу, виявлення “алгоритмів” категоризації і розпізнавання фразеологізмів, встановлення типу зв’язків між одиницями первинної та вторинної номінації, а також впровадження результатів і методів дослідження фразеологічних одиниць у навчальний процес.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / Олена Олександрівна Селіванова. – К.–Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
2. Теля В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Теля. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.
3. Cowie A. P. *Phraseology : Theory, Analysis and Application* / A. P. Cowie. – Oxford : OUP, 1998.
4. Chitra F. *Idioms and Idiomaticity* / Fernando Chitra. – Oxford : OPU, 1998. – 266 p.
5. *Longman Dictionary of Contemporary English*. – London : Longman, 1995. – 1668 p.
6. Moon R. *Vocabulary connection: multi-word items in English* / Rosamund Moon // *Vocabulary: description, acquisition and pedagogy* / ed. : Norbet Schmitt, Michael McCarthy. – CUP, 1997.
7. Sinclair J. *Corpus, Concordance, Collocation* / John Sinclair. – Oxford : OUP, 1991.